

УДК 332.2/3(477):316.7:502.1

І. С. Мареха

к.е.н., ст. викладач кафедри економічної теорії

Сумський державний університет

## ЕКОЛОГО-КУЛЬТУРНЕ ЗНАЧЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ДЛЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

*У статті обґрунтовано еколого-культурне значення земельних ресурсів для економіки України. Розкрито органічний зв'язок земельних ресурсів України з культурною компонентою. Встановлено, що економічний аналіз земельних ресурсів має свою специфіку, яка, зокрема, полягає у необхідності дослідження такої еколого-економічної категорії як земельна рента. Проведено науково-методичний аналіз поняття «земельна рента» на основні класифікації існуючих підходів. В основу такої класифікації покладено наступні критерії: за способом утворення ренти, за способом вилучення ренти, за способом привласнення ренти, за способом формування джерела цінності. Виокремлено культурну квазіренту у реаліях української економіки.*

*Конкретизовано еколого-економічний зміст поняття «культурна квазірента», під якою запропоновано розуміти рентоподібний дохід, що вилучається державою в результаті унікального права власності на земельні ресурси з метою їх збереження та охорони. Досліджено концепти «земля-капітал» та «земля-актив», виявлено їхні відмінні риси. Розкрито національно-етнічні особливості сільськогосподарського землекористування в Україні. З'ясовано, що земля як джерело формування культурної квазіренти в Україні виступає етнокультурним компонентом її довкілля.*

**Ключові слова:** землекористування, земельна рента, культурна квазірента, менталітет, ментальна екологія, земля-капітал, земля-актив, національне багатство

## ECOLOGICAL AND CULTURAL SIGNIFICANCE OF LAND RESOURCES FOR THE ECONOMY OF UKRAINE

*The author provides ecological and cultural rationale for specific significance of land resources in case of Ukrainian economy. The tight correlation of the Ukrainian land resources with their cultural component is revealed in the article. It is proved in the article, that economic analysis for land resources is very specific and reveals the necessity to investigate such specific ecological and economic concept as ground rent. The scientific and methodical analysis for the «ground rent» concept is carried out on the base of classification of different approaches. Such classification is based on the following criteria: the way of rent formation, the way of rent alienation, the way of rent appropriation, and the way of source value formation. The cultural quasi-rent is revealed in case of the Ukrainian economy. The ecological and economic meaning of the concept «cultural quasi-rent» is concretized in the article. By this concept, the author means rent-like income that is alienated by the government because of its unique ownership right for the land resources aimed at their protection. The*

*concepts «land-capital» and «land-asset» are investigated and differentiated in the article. The national and ethnical peculiarities of agricultural land use management of Ukraine are analyzed. It is proved in the article that the land as a source for the cultural quasi-rent formation in case of Ukraine can be employed as an ethno-cultural component of the Ukrainian environment.*

**Key words:** *land use, ground rent, cultural quasi-rent, mentality, mental ecology, land-capital, land-asset, national wealth*

**Постановка проблеми.** Економіка України тісно пов'язана з природними ресурсами, зокрема земельними. Самовизначеність українського народу формувалася протягом багатьох століть у лоні аграрної культури, що обумовило її непересічне значення для соціально-економічного розвитку нашої держави. Варто відзначити, що навіть у самих назвах реалій землеробської культури виявляється залежність українців від цього джерела існування [1, с. 266]. Так, українське слово «життя» походить від давньослов'янської назви хліба «жито». Саме гарний врожай хліба виступав запорукою економічного процвітання у праукраїнців, у той час як сучасне землекористування є джерелом експорту сільськогосподарської продукції та інвалютної виручки. Аграрна спеціалізація українського експорту обумовлена передусім культурними чинниками, що дозволяє репрезентувати землю як стратегічний національний культурний ресурс України. Тому проблема раціонального землекористування постає як проблема збереження етнокультурних компонентів довкілля з метою сприяння міжнародному економічному розвитку. У цьому контексті актуальним постає завдання щодо вироблення стратегії позиціонування земельних ресурсів як складової національного бренду «Україна».

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Органічний зв'язок земельних ресурсів з культурною компонентою простежуємо у праці В.С. Крисаченко [2]. Автор наголошує на культуроцентричному землекористуванні українців, для яких природа слугує джерелом існування

та натхнення. На особливу увагу заслуговує праця дослідників української культури [1]. Специфіка економічних відносин праукраїнців полягала в удосконаленні знарядь праці, використовуваних у лоні землеробського культурного простору.

Технічний прогрес, який ґрунтувався на агрокультурі й сприяв розширеному відтворенню, позначався і на форсованому розвитку торговельних відносин українців з іншими народами. Можна стверджувати, що первинні економічні відносини в Україні були похідними формами викристалізованої екологічної культури. Та особливий науковий інтерес представляє латинська етимологія слова «культура», що дослівно означає «обробіток землі» [3, с. 5].

Виходячи з цього, дослідники вважають, що культура є вираженням одвічної взаємодії людини з природою, визначає спосіб пристосування суспільства до природного середовища та екологічних потреб [4, с. 93]. Досліджуваний нами чинник також поширюється і на землі історико-культурного призначення, під якими законодавець [5] розуміє землі, на яких розташовані пам'ятки культурної спадщини, їх комплекси (ансамблі), історико-культурні заповідники, історико-культурні заповідні території, охоронювані археологічні території, музеї просто неба, меморіальні музеї-садиби. Відзначаючи багатий арсенал наукових доробок у галузі еколого-культурних досліджень, підкреслимо, що вони потребують розширення та доповнення у напрямку врахування економічної складової в системі аграрної культури України. Подібне наукове завдання має практичне значення для економіки нашої держави, адже національне економічне диво неможливе без наявності стійких культурних переваг.

**Метою статті** є обґрунтування еколого-культурного значення земельних ресурсів для економіки України. Досягнення поставленої мети потребує вирішення наступних завдань:

1. Науково-методичний аналіз поняття «земельна рента», виокремлення культурної квазіренти у реаліях української економіки.
2. Дослідження концептів «земля-капітал» та «земля-актив».
3. Ідентифікація національно-етнічних особливостей сільськогосподарського землекористування в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** Економічний аналіз земельних ресурсів має свою специфіку, яка, зокрема, полягає у необхідності дослідження такої еколого-економічної категорії як земельна рента. У рамках вирішення поставленого нами завдання з приводу системного аналізу поняття земельної ренти особливий науковий інтерес представляє праця А.Ю. Жулавського та Н.В. Сидоренко [6]. Пропонуємо доповнити дане дослідження класифікацією науково-методичних підходів до розуміння поняття «земельна рента». В основу класифікації покладемо наступні критерії:

1. За способом утворення ренти: диференційна рента I (додатковий дохід від використання більш родючих земель); диференційна рента II (дохід від вкладення додаткових факторів виробництва з метою підвищення продуктивності землі).

2. За способом вилучення ренти: рента як дохід власника землі (винагорода за працю, премія тощо); рента як плата за користування землею (орендна плата, земельний податок тощо).

3. За способом привласнення ренти: абсолютна рента (платіж, який стягується з користувача земельними ресурсами незалежно від рівня їх родючості та місця розташування); монопольна рента (форма економічної реалізації права власності на унікальні родючі землі).

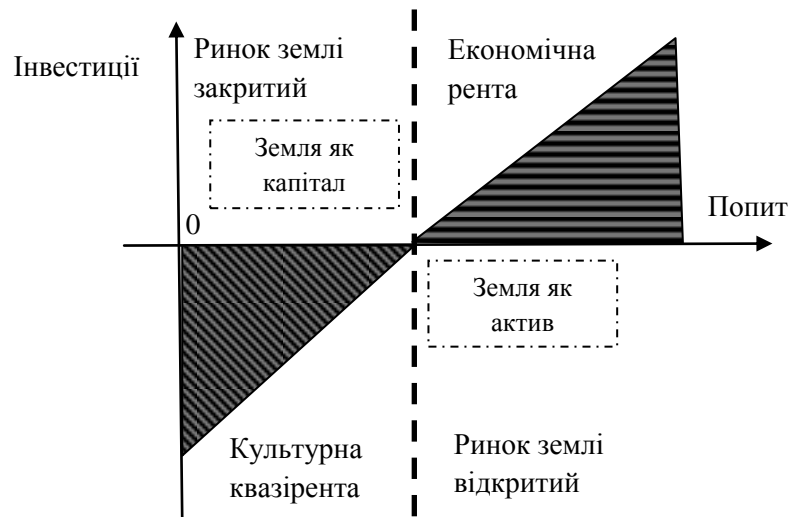
4. За способом формування джерела цінності: земельна рента, що залежить від ціни (прибічник Д. Рікардо); ціна, що залежить від земельної ренти (прибічник А. Сміт).

В основу нашого дослідження покладемо підхід класика економічної теорії Д. Рікардо. Згідно з його концепцією, рента утворюється за умови існування приватної власності на землю. У зв'язку з цим, учений зазначав, що якби повітря і вода могли стати чиеюсь власністю, то і вони б приносила ренту [7, с. 212]. У країнах, де не існує приватної власності на землю, рента не утворюється, оскільки «ніхто не стане платити за користування землею, якщо є ... маса ще не привласненої землі, якою може розпоряджатися кожний, хто захоче обробляти її» [8, с. 438]. По суті, вчений досліджує економічну ренту як частку «продукту землі, яка виплачується землевласнику за користування первісними і непорушними силами природи» [8, с. 436].

Згідно зі статтею 13 Конституції України, «земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться у межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності українського народу» [7]. Отже, земельний фонд України є всенародним надбанням, і, відповідно, не приносить економічної ренти згідно рікардіанського підходу.

Оскільки вільного ринку землі в Україні поки що не існує, земельні ресурси перебувають у всенародній власності і становлять собою національне багатство нашої країни. У такому випадку землі генерують культурну квазіренту як альтернативу ринковому доходу. У свою чергу держава гарантує охорону земельного фонду, тобто культурна квазірента вилучається на природоохоронному рівні. Ринкова ж рента вилучається на рівні природо-відтворення та екоконструктивного природо-перетворення. Конкретизуємо еколого-економічний зміст поняття «культурна квазірента», під якою пропонується розуміти рентоподібний дохід, що вилучається державою в результаті унікального права власності на земельні ресурси з метою їх збереження та охорони.

Графічна інтерпретація економічної ренти та культурної квазіренти представлена на рисунку 1.



**Рис. 1. Економічна рента та культурна квазірента в системі земельних відносин**

Джерело: розроблено автором

Як видно з рисунку 1, ринок землі описується двома змінними – попитом на землю та інвестиціями у земельні ресурси. Оскільки пропозиція землі нееластична, тобто характеризується фіксованою, незмінною величиною, пропонуємо абстрагуватися від неї. В умовах закритого ринку землі інвестиції у придбання земельних наділів дорівнюють нулю. Держава несе витрати, пов'язані з особливою охороною земельних ресурсів [9], а тому величина інвестицій може набувати від'ємного значення, інкорпоруючись у природоохоронні затрати. У даному випадку землі становлять собою загальне національне надбання і генерують культурний рентоподібний дохід.

Зі зростанням попиту на землю, у тому числі з боку закордонних інвесторів, підвищується ймовірність зняття заборони на продаж земель сільськогосподарського призначення і формування відкритого ринку, який

дозволяє отримувати економічну ренту власникам земельних наділів. У такому разі земля виступає економічним активом. Земля-актив здатна генерувати прибуток, на відміну від землі-капіталу, що акумулює екологічні, культурні та духовні цінності народу. Порівняльна характеристика досліджуваних концептів наведена у таблиці 1.

Таблиця 1.

**Земля-капітал та земля-актив**

Критерій	Земля-капітал	Земля-актив
Власник	Держава	Інвестор
Земля	Етнокультурний компонент довкілля	Фактор виробництва
Рента	Культурна квазірента	Економічна (ринкова) рента
Ринок землі	Закритий	Відкритий
Мета	Збереження національного багатства	Вилучення прибутку
Базова цінність	Архетип землі	Стереотип ефективності
Рівень впливу	Природо-охорона	Природо-відтворення, природо-перетворення
Культуртрегер	Народ	Підприємець

Джерело: розроблено автором

Проаналізуємо положення концепту «земля-капітал», наведені у таблиці 1. Держава від імені українського народу є власником земельних ресурсів в Україні. У свою чергу, відповідно до статей 13 та 14 Конституції України [9], держава гарантує право власності на землю українським громадянам та юридичним особам, які мають намір здійснювати господарську діяльність, не заподіюючи шкоди людині і суспільству. По суті, держава виступає гарантом природо-ресурсної безпеки в українському суспільстві, дбаючи про якість навколишнього природного середовища. Земля як резервуар акумулювання екологічних цінностей виступає етнокультурним компонентом довкілля. У даному разі традиційні економічні функції земельних ресурсів, як-то: фактор виробництва, предмет праці, середовище для розташування промислових об'єктів, доповнюються етнокультурною функцією. Дана функція полягає у

позиціонуванні земельних ресурсів як національного багатства, що задекларовано у Конституції України, і виражається через ознаки менталітету українців як землеробської нації. Тобто можна стверджувати, що серед усіх країн українцям притаманні постійні агрокультурні цінності, що формуються на основі архетипу землі у структурі землеробського менталітету. Сфера сільськогосподарського землекористування, у тому числі і землеробський менталітет, є винятковими з точки зору формування культурної квазіренти в українському суспільстві. Додатково підкреслимо, що носієм екологічних цінностей – культуртрегером – у сфері землекористування є український народ з притаманним йому екоатрибутивним світоглядом. Детально екоатрибутивний світогляд та ринково-економічні форми його конвертації було досліджено нами у роботі [10].

Зародження та формування менталітету українців як землеробської нації [11] відбувалося у лоні специфічних природно-побутових умов. Сприятливі природно-кліматичні умови та наявність значних площ високопродуктивних ґрунтів справили вирішальний вплив на господарську спеціалізацію українців. Оскільки землеробство потребувало осілого способу життя, то поселення українців були територіально приурочені до земельних ділянок, тривалий догляд за якими та налагоджена система дбайливого господарювання призвели до виникнення високорозвиненої агрокультури.

Українська система землеробства еволюціонувала від низькопродуктивної вирубно-вогневої системи до прогресивних багатопільних форм з науково обґрунтованими сівозмінами, інтенсивним застосуванням органічних добрив та рослин-сидератів. Довготривале, від покоління до покоління, перебування українців на земельних ділянках спричинило формування особливого екологічного світогляду, що базується на ірраціональних (повага, любов, поклоніння), раціональних (агротехнічні



знання) та експериментальних рисах (сільськогосподарський досвід) [12, с. 111].

Економіка України має яскраво виражений рентний характер. Земельна рента сформувалася під дією історичних та культурних чинників, що генерують додаткові міжнародні конкурентні переваги перед іншими країнами. У цьому контексті надлишок земель сільськогосподарського призначення не повинен розглядатися як «ресурсне прокляття», що вичерпує економічний потенціал країни та призводить до викривлення товарної структури експорту. Поряд з традиційними функціями, як-то: ціноутворююча, регулююча тощо, ринок землі в Україні виконує етнокультурну функцію. У сучасних умовах високопродуктивний український чорнозем можна позиціонувати у світі як національний бренд, що виражає постійні цінності глобальної продовольчої безпеки та еколого-культурні особливості нашої країни. Формування позитивного міжнародного іміджу України з метою підвищення її позицій у рейтингах глобальної конкурентоспроможності може відбуватися шляхом проєкції національних екологічних цінностей у площину суспільного виробництва, первинною ланкою якого є сільськогосподарське землекористування.

**Висновки та перспективи подальших розвідок.** Родючі ґрунти як національний природний капітал мають еколого-культурне значення для економіки нашої держави. Пошук маркетингових механізмів вилучення культурної квазіренти визначає напрями подальших досліджень.

### Список використаних джерел

1. Абрамович С.Д. Світова та українська культура: [Навч. пос.] / С.Д. Абрамович, М.Ю. Чікарькова. – Львів: Світ, 2004. – 344 с.
2. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика: [Навч. пос.] / В.С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1996. – 352 с.

3. Абрамович С.Д. Культурологія: [Навч. пос.] / С.Д. Абрамович, М.С. Тілло, М.Ю. Чікарькова. – К: Кондора, 2005. – 352 с.
4. Антофійчук В.І. Культурологія. Термінологічний словник: [Навч. пос.] / В.І. Антофійчук. – Чернівці: Книги-XXI, 2007. – 160 с.
5. Земельний Кодекс України // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – ст. 27 (зі змінами та доповненнями).
6. Жулавський А.Ю. Рента в системі економічних відносин / А.Ю. Жулавський, Н.В. Сидоренко // Вісник СумДУ. Серія «Економіка». – 2012. – № 2. – С. 131–137.
7. Історія економічних учень: [підручник]: у 2 ч. / за ред. В.Д. Базилевича. – Ч. 1. – К.: Знання, 2006. – 582 с.
8. Рикардо Д. Начала политической экономии // В. Петти, А. Смит, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. Классика экономической мысли: Соч. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1025 С.
9. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – ст.141 (зі змінами та доповненнями).
10. Мареха І.С. Екоатрибутивний світогляд та ринково-економічні форми його конвертації / І.С. Мареха, Я.С. Клісінські // Інфраструктура ринку. – 2017. – Вип. 13. – С. 250–255.
11. Коваль Ф. Захисниця продовольчої безпеки / Ф. Коваль // За вільну Україну. – 2000. – 23 червня.
12. Мареха І.С. Ментальний портрет українця-землероба як соціальний фундамент національного еколого-економічного розвитку / І.С. Мареха // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2015. – Том 20. – Вип. 1/1. – С. 109–112.

## REFERENCES:

1. Abramovych S.D., Chykarkova M. Ju. (2004). Svitova ta ukrajinska kultura [World and Ukrainina culture]. Lviv: Svit, 344 pp. [in Ukrainian]
2. Krysachenko V.S. (1996). Ekologichna kultura: teoriia i praktyka [Ecological culture: theory and practice]. K.: Zapovit, 352 pp. [in Ukrainian]
3. Abramovych S.D., Tillo M.S., Chykarkova M. Ju. (2005). Kulturologija [Culture sciences]. K: Kondora. 352 pp. [in Ukrainian]
4. Antofijchuk V.I. (2007). Kulturologija. Terminologichnyj slovnuk [Culture sciences. A dictionary]. Chernivtsi: Knugu-XXI. 160 pp [in Ukrainian]
5. Zemelnyj Kodeks Ukrainy. (2002) [Land Code of Ukraine]. Bulletin of the Supreme Council of Ukraine, No. 3–4. [in Ukrainian]
6. Zhylavskij A. Ju., Sydorenko N.V. (2012). Renta v systemi ekonomichnykh vidnosyn [Groud-rent in the system of economic relations]. Bulletin of SSU. Series «Economics». No 2. P. 131–137. [in Ukrainian]
7. Bazylevych V.D. (2006). Istorija ekonomichnykh uchen [History on economic thought]. Part 1. K.: Znannya. 582 pp. [in Ukrainian]
8. Rikardo D. Nachala politicheskoy ekonomii (2000). [Sources of political economy]. M.: EKSMO-Press. 1052 pp. [in Russian]
9. Konstytutsija Ukrainy (1996). [Constitution of Ukraine]. Bulletin of the Supreme Council of Ukraine, No. 30. [in Ukrainian]
10. Marekha I.S., Klisinski Ja. S. (2017). Ekoatrybutyvnyj svitogljad ta rynkovo-ekonomichni formy jogo konvertatsiji [Ecological mentality and market-based economic forms of its conversion]. Market infrastructure. Vol. 13. P. 250–255. [in Ukrainian]
11. Koval F. (2000). Zakhysnytsja prodovolchoji bezpeky [Defender of the food security]. For the independent Ukraine. [in Ukrainian]
12. Marekha I.S. (2015). Mentalnyi portret ukraintsia-zemleroba iak socialnyi fundament natsionalnogo ekologo-ekonomichnogo rozvytku [Mental portrait designed for the Ukrainian farmer as a fundamental social parameter of the national ecological and economic development]. Bulletin of the Odessa

National University. Series: Economics. Vol. 20. No 1. P. 109–112. [in Ukrainian]